

Абакумова Вікторія Іванівна

доктор історичних наук, професор,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

РОЛЬ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА В СУБ'ЄКТИВІЗАЦІЇ НАУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Протиставлення об'єктивного і суб'єктивного є однією із найбільш складних і суперечливих проблем сучасної історичної науки. Хтось не замислюється про відповідність об'єктивності як принципу дослідження своєї назві, традиційно зазначаючи її принципом своєї наукової розвідки. Між тим, замислення викликає погляди, якими, на нашу думку, варто поділитися.

Так, ключова причина суб'єктивності науково-пізнавального процесу історика, інакше кажучи, спотворення історичної реальності в свідомості історика, на нашу думку, пов'язана з тим, що історик не є сучасником історичних подій, а знання про минуле отримує опрацюванням історичних джерел, виконуючи місію їх ретранслятора. Це підштовхує замислитися щодо ролі джерела (як провідника до минулого) у суб'єктивізації науково-пізнавального процесу.

Замислюючись над об'єктивно-суб'єктивною природою джерела, зауважимо, що історичне джерело є носієм різнопланової інформації, яка органічно поєднує в собі обидві якості. Вміння розрізняти об'єктивне і суб'єктивне в джерелі, встановлювати взаємодії між ними, є однією з важливих складових процесу вивчення та використання джерел.

На відміну від марксистської парадигми, яка розглядала історичне джерело лише як сховище фактів, потрібних історикові для реконструкції інваріантного минулого, а джерелознавчий метод ототожнювала з видобуванням «достовірної» інформації, нам близька концепція О. Лаппо-Данилевського. Цей науковець усвідомлював історичне джерело як продукт інтелектуальної діяльності людини. При цьому він наголошував на розумінні психологічної й соціальної природи історичного джерела, що й зумовлювало його придатність «для вивчення фактів з історичним

значенням» [1]. Справді, історик отримує інформацію про історію з «других і третіх рук», тобто через посередників. Але люди, як правильно підмічено, недосконалі, не все пам'ятають, не все знають і не все точно відтворюють або навіть свідомо або несвідомо викривляють події (А. Гуревич). Людська свідомість, психіка, культура є обов'язковими елементами творення джерела. Певно, що інформація джерела неминуче спотворюється як неповними знаннями посередників про події, так і їхніми домислами, симпатіями й перевагами. Тобто дослідження історичних подій відбувається способом аналізу продукту людської діяльності – джерел, які суб'єктивно відображають історичну дійсність (події, явища, процеси). Це по-четверте.

Наступне питання: чи відбувається вивчення предмета з базуванням на всеосяжний джерельний корпус з проблеми? Це мало б зараджувати об'єктивності дослідження. Подальше міркування доводить, що ні. Замислюючись над достовірністю дослідницьких висновків, запорукою для яких мало б стати опрацювання повного комплексу джерел і здобування з нього сукупності наукових фактів, ми будували власні припущення, спираючись на судження, що будоване істориком минуле раніше було чимсь сьогоденням. Нинішнє сьогодення так само стане минулим. А чи можемо ми сказати, що наше сьогодення цілісно фіксовано у документах? Що документи, які поки ще на доджерельному рівні відтворюють сьогодення, є об'єктивними носіями інформації про нього, а не суб'єктивними свідченнями їхніх авторів? Що такий комплекс документів, який у близькому майбутньому стане джерелознавчою базою історичних досліджень нашого сьогодення, є повним (тобто відбиває основний зміст, суттєві риси й особливості відображуваних подій, явищ)? Вочевидь, упевненої позитивної відповіді бути не може. До того ж, на момент, коли історик почне його вивчати, кількість документів через певні обставини скоротиться. Звідси слід визнати, що комплексу документальних свідоцтв минулих періодів, які вже почали відігравати роль історичних джерел, притаманні аналогічні характеристики. Отже, по-п'яте, під синтетичну критику історика, зміст якої пов'язаний з формуванням комплексу джерел і здобуванням із нього сукупності

наукових фактів як основи для достовірності дослідницьких висновків, завжди потрапляє далеко неповний комплекс джерел з проблеми.

І по-шосте. Суб'єктивізація науково-дослідного процесу відбувається в ході залучення істориком до дослідження спеціальних наукових методів. Методи дослідження історичної реальності є найбільш динамічним компонентом історичної науки, який рухає її вперед. Поява нових методів часто призводить до зміни співвідношення ролі старих і нових методів, а не до втрати першими всякого значення. Але очевидно, що головні риси наукового методу включають: сприйняття проблеми, творче прозріння, висунення нової гіпотези, експериментальну або документальну перевірку на сумісність з іншими відомими фактами, моделювання і впорядковування дослідження (якщо це можливо) й прагнення до точності. А це роздolia для суб'єктивного відтворення минулого. Крім цього, завжди знайдуться підстави для невпевненості щодо доцільності застосування істориком того чи іншого методу, сумніву щодо його майстерності у його володінні. Сама можливість порушення таких питань вказує на потенційну суб'єктивність науково-пізнавальний процесу.

Так, суб'єктивність чагує на дослідника під час вдавання до історичної герменевтики, що зумовлено потребою відтворювати погляди на підставі непрямих згадок і випадкових обмовок джерела. Суб'єктивними є й результати вдавання до наративу. Описуючи минуле як череду впорядкованих у часі подій, наративний метод дозволяє структурувати минуле, вибірково сортувати релевантну інформацію, інтерпретуючи її розгляд через призму сьогодення і майбутнього. Використовуючи наратив, історик не просто буде реальні події в конкретній послідовності. Він переосмислює їхню канву, змушуючи історичні факти постати перед читачем «сюжетно-осмисленим» способом. Тобто історик не тільки описує, але й розповідає. Як і про що – на його суб'єктивний розсуд. Дескриптивний метод зазвичай використовують під час опису окремих історичних явищ, об'єктів. За його допомогою робиться спроба вивчити реальність такою, якою вона є (те, що є «насправді») і побудувати моделі, отримані

узагальненням (індукцією) з опису реальності. Іншими словами, спираючись на цей метод, історик суб'єктивно дивиться на те, що є, і описує це. На рівні виявлення індивідуального, специфічного в окремій соціальній групі, індивідуалізації окремої постаті на тлі функціонування гуманітарних та суспільних інституцій тієї доби, зростає евристична значущість методу психологічного аналізу. Методи соціальної психології історик використовує й тоді, коли доводиться вивчати й враховувати настрої людей у здійсненні певних історичних подій. Проте усвідомлюємо, що історик не є психоаналітиком – він має справу не з живими людьми, а з текстами, а це ймовірний шлях до неточностей і довільних інтерпретацій.

І наостаннє. Визнання чи невизнання об'єктивності як принципу історичного дослідження дозволяє визначитися з питанням: дослідник реконструює чи конструює історичну реальність? Історик Наталя Яковенко спостерегла: «Мало хто з істориків замислюється, чи він конструює, а чи реконструює минуле, але принаймні, навіть усвідомлюючи, що, всупереч заклинанням вірних лицарів «об'єктивного знання», нам доступні лише уламки, в душі переконаний, що таки реконструює» [2, с. 290]. А втім, відштовхуючись від того, що, по-перше, посередниками в отриманні нового знання є два суб'єкта історичного пізнання – історик і автор джерела, по-друге, історичну реальність відтворює знання про цю реальність, (а ми констатували неможливість всебічної реконструкції в свідомості історика всього змісту історичного процесу), наголосимо, що протягом дослідження історичної реальності історик не відтворює (не реконструює), а будує власне бачення історичного минулого (тобто конструює його).

Отже, як бачимо, бракує підстав для визначення такої категорії як об'єктивність принципом історичного дослідження: зазвичай історик оперує інформацією, яка лише частково і обмежено правдиво представляє минуле, а ті джерела, що збереглися й стали йому в нагоді, стоять для його розуміння на відстані (через часові, ментальні, соціальні, вікові, гендерні та інші чинники). Підсумовуючи вищевикладене зауважимо,

об'єктивність може бути не принципом, а метою дослідження, досягнення котрої зобов'язані прагнути всі дослідники.

Література

1. Лаппо-Данилевский А. С. *Методология истории*. Вып. 1–2 / А. С. Лаппо-Данилевский. – СПб., 1911–1913.
 2. Яковенко Н. *Вступ до історії: науково-популярне видання* / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 376 с.
-